

DOI: 10.15584/kpe.2025.1
Artykuł oryginalny

Data nadesłania: 26.08.2025 r.
Zaakceptowano do druku: 16.10.2025 r.
Opublikowano: 31.12.2025 r.

Roman Pelczar

Uniwersytet Rzeszowski
ORCID: 0000-0002-0612-0009

Szkolnictwo średnie w Galicji w latach 1772–1918 – wybrane zagadnienia

Secondary education in Galicia from 1772 to 1918 – selected issues

Streszczenie

Celem artykułu jest analiza wybranych, najważniejszych zagadnień dotyczących organizowania i funkcjonowania systemu szkolnictwa średniego na terenie Galicji w całym okresie zaborów. Bazę informacyjną tworzą wyselekcjonowane opracowania poświęcone tej tematyce. W artykule przedstawiono uwarunkowania funkcjonowania szkolnictwa średniego i dynamikę rozwoju sieci szkolnej. Ponadto omówiono ustrój organizacyjny szkół. Następnie scharakteryzowano środowisko uczniów pod względem ich liczby, pochodzenia narodowościowego i społecznego. W artykule wskazano, że przez prawie sto lat władze austriackie niechętnie zgadzały się na tworzenie w Galicji szkół typu średniego. Proces ten przyspieszył dopiero na przełomie XIX i XX w. Szkoły te cieszyły się wśród młodzieży dużym zainteresowaniem, co powodowało ich przepełnienie i liczne problemy lokalowe. Wśród uczniów byli przedstawiciele różnych nacji zamieszkujących Galicję. W omawianym okresie szkoły zmieniały strukturę organizacyjną, profil edukacyjny i programy nauczania.

Słowa kluczowe: Galicja, szkoły średnie w Galicji, gimnazja w Galicji, szkoły realne w Galicji, Rada Szkolna Krajowa

Abstract

The aim of this article is to analyze selected, most important issues concerning the organization and operation of the secondary education system in Galicia throughout the partition period. The information base is comprised of selected studies on this topic. The article presents the conditions for the operation of secondary education and the dynamics of the school network's development. Furthermore, the organizational structure of the schools is discussed. Next, the student population is characterized in terms of their number, national origin, and social background. The article points out that for almost a century, the Austrian authorities were reluctant to establish secondary schools in Galicia. This process accelerated only at the turn of the 19th and 20th centuries. These schools enjoyed considerable popularity among young people, which led to overcrowding and numerous space problems. Among the students were representatives of various nations living in Galicia.

During the period in question, schools changed their organizational structure, educational profile and teaching programs.

Keywords: Galicia (in Austria), secondary schools in Galicia, high schools (gimnazja) in Galicia, realschule in Galicia, National School Council

Wprowadzenie

W 1772 r. nastąpiło zajęcie przez Austrię południowych ziem Rzeczypospolitej, które potocznie zaczęto nazywać Galicją. Obszar ten obejmował ok. 82 000 km² i zamieszkały był głównie przez Polaków i Rusinów-Ukraińców. Mniejszości tworzyli przede wszystkim Żydzi oraz Austriacy¹. W tym czasie władze podejmowały intensywne działania w celu budowy państwa scentralizowanego i absolutystycznego. Ich rezultatem było przejęcie przez rząd wszystkich funkcji społecznych, w tym edukacyjnych, które dotąd realizowane były najczęściej przez instytucje wyznaniowe, a szczególnie przez Kościół katolicki. W ten sposób władze cesarskie dążyły do stworzenia jednolitego państwa i zatarcia wszelkich różnic wyznaniowych, etnicznych i kulturowych istniejących na terenie Austrii².

W Galicji znalazło to swoje odzwierciedlenie m.in. w funkcjonowaniu oświaty, która w okresie lat 1772–1918 przechodziła przez trzy stadia działalności determinowane sytuacją polityczną Austrii. Pierwszy okres (1772–1848, do Wiosny Ludów), charakteryzował się germanizacyjnym systemem edukacyjnym narzuconym przez Austriaków wszystkim nacjom żyjącym w tej prowincji. Kolejny – epoka konstytucyjna (1848–1867) – zaznaczył się walką Polaków, Rusinów-Ukraińców i Żydów z Austriakami o stworzenie szkół narodowych z własnym językiem, religią, programami i nauczycielami. Ponadto w latach 1860–1867 w monarchii Habsburgów dokonywały się liczne przeobrażenia polityczno-ustrojowe i społeczne. W ich wyniku przeprowadzono szereg reform. Etap trzeci w dziejach oświaty Galicji związany był z epoką autonomiczną (1868–1918). Przyczyniła się ona do rozwoju wszelkiego typu szkół. Jednak ta pomyślna sytuacja skończyła się w 1914 r., czyli w chwili rozpoczęcia I wojny światowej, która całkowicie zdestabilizowała działalność wszelkich instytucji edukacyjnych³.

Uwarunkowania funkcjonowania szkolnictwa średniego i dynamika rozwoju sieci szkolnej

W początkach istnienia Galicji sytuacja w tamtejszym szkolnictwie średnim była bardzo trudna. W jego strukturze znajdowały się jedynie państwowe gimnazja.

¹ J. Świeboda, *Problemy narodowościowe w szkolnictwie galicyjskim (1772–1918)*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 1995, R. IV, z. 2, s. 98.

² R. Pelczar, *Szkoły główne w Galicji w latach 1775–1873*, Rzeszów 2021, s. 17.

³ J. Świeboda, *Problemy narodowościowe...*, s. 98.

W tym okresie działało 15 szkół tego typu, które swe początki wzięły jeszcze w epoce przedrozbiorowej. Władze austriackie, chcąc je dostosować do potrzeb absolutystycznego państwa, w 1775 r. przeprowadziły ich reformę. Podstawą nauczania pozostała łacina, a celem – wykształcenie kadr urzędniczych podporządkowanych nowym władzom oraz znających język niemiecki (obowiązujący we wszystkich urzędach). Równocześnie administracja austriacka dążyła do ograniczenia liczby tych zakładów. Dlatego w 1784 r. większą ich część zlikwidowała, pozostawiając jedynie 6 gimnazjów (4 rządowe: Lwów, Stanisławów, Przemyśl i Tarnów oraz 2 prywatne: Rzeszów i Zamość). Resztę zamieniono na szkoły ludowe (elementarne). W rezultacie jedynie 1/3 ówczesnych cykułów posiadała tego typu zakładów edukacyjnych⁴. Ograniczenie liczby gimnazjów wywołało spadek liczby kształcącej się w nich młodzieży⁵.

Dopiero po kongresie wiedeńskim (1815) sieć gimnazjów powiększono do 12⁶. Jednak rozporządzenia lwowskiego Gubernium z roku szkolnego 1826/27 ograniczyły dalszy proces ich tworzenia pomimo faktu, iż były one już przepełnione⁷. W rezultacie przez następnych kilkadziesiąt lat liczba gimnazjów się nie zmieniała⁸. Funkcjonowały one w: Bochni, Brzeżanach, Buczaczu, Lwowie (Akademickie i Dominikańskie), Nowym Sączu, Przemyślu, Rzeszowie, Samborze, Stanisławowie, Tarnopolu i Tarnowie. Przejściowo, ze względu na zmiany terytorialne Galicji, do tej grupy zaliczano dodatkowo zakłady w Zamościu, Czerniowcach i Krakowie (św. Anny)⁹.

Sytuacja zaczęła się poprawiać dopiero od II poł. lat 50. XIX w. Do 1868 r. władze państwowe założyły kilka nowych szkół w: Krakowie (św. Jacka, 1857), Lwowie (III Gimnazjum, 1858), Drohobyczu (1858), Kołomyi (1861), Wadowicach (1866) i Jaśle (1868)¹⁰. W sumie liczba tych placówek wzrosła do 19. Gimnazja państwowe ulokowane były w dwóch miastach stołecznych Galicji (Lwowie i Krakowie) oraz kilkunastu miastach Galicji Zachodniej (Bochnia, Jasło, Nowy Sącz, Rzeszów, Tarnów, Wadowice) i Galicji Wschodniej (Brzeżany, Drohobycz, Kołomyja, Przemyśl, Sambor, Stanisławów, Tarnopol)¹¹.

⁴ H. Kramarz, *Rozwój ilościowy gimnazjów w Galicji od I rozbioru do końca czasów autonomicznych* [w:] *Historia wychowania. Misja i edukacja. Profesorowi Andrzejowi Meissnerowi w 70. rocznicę urodzin i 45-lecia pracy naukowej i nauczycielskiej*, red. K. Szmyd, J. Dybiec, Rzeszów 2008, s. 77.

⁵ J. Buzek, *Rozwój stanu szkół średnich w Galicji w ciągu ostatnich 50 lat (1859–1909)*, „Muzeum” 1909, R. 25, Dodatek 3, s. 1.

⁶ L. Kudła, *Gimnazjaliści galicyjscy doby autonomicznej. Charakterystyka społeczności*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis” 2005, Folia 28. Studia Historica IV, s. 102.

⁷ H. Kramarz, *Rozwój ilościowy...*, s. 81.

⁸ J. Świeboda, *Problemy narodowościowe...*, s. 112–113.

⁹ L. Kudła, *Gimnazjaliści galicyjscy...*, s. 102.

¹⁰ J. Świeboda, *Problemy narodowościowe...*, s. 112–113.

¹¹ J. Dobrzański, *Reforma szkolna w Austrii i Galicji w okresie Wiosny Ludów* [w:] *Historia wychowania*, t. 2, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa 1967, s. 401–403.

Z kolei mimo próśb większych miast władze austriackie do Wiosny Ludów nie stworzyły warunków dla rozwoju średniego szkolnictwa zawodowego, reprezentowanego jedynie przez pojedyncze szkoły realne¹². W grupie zakładów tego typu znajdowały się tylko 2 placówki (we Lwowie i Brodach). Pierwsza z nich (utworzona w 1817 r.) była 3-letnia i dawała przygotowanie do zawodów technicznych i komercyjnych. Natomiast żydowska 3-klasowa szkoła realna w Brodach (otwarta w 1818 r.) miała charakter handlowy¹³. W 1841 r. funkcjonowała ona jako jedyna szkoła realna w całej Galicji. W latach 50. XIX w. wśród 4 działających wówczas placówek tego typu znalazły się 3 zakłady państwowe: Lwów (6-klasowa), Brody (3-klasowa), Kraków (2-klasowa) oraz 1 zakład prywatny (miejski) w Śniatyniu (1-klasowy)¹⁴.

W początkach lat 60. XIX w. w Austrii i Galicji rozpoczął się kilkuletni proces ważnych przemian politycznych i społecznych. Jednym z jego najważniejszych elementów było ogłoszenie 21 grudnia 1867 r. konstytucji, która rozszerzyła kompetencję ustawodawczą sejmów krajowych (w tym galicyjskiego Sejmu Krajowego), oddając im m.in. w całości ustawodawstwo w zakresie szkół realnych, i poręczyła ponadto, jako zasadnicze prawo obywateli, równouprawnienie wszystkich wyznań i nacji w szkołach, urzędach i życiu publicznym. Ustępstwa Wiednia wobec Galicji na tle narodowościowym w obrębie szkolnictwa średniego zarysowały się już w 1860 r., mianowicie 3 września Ministerstwo Stanu wydało rozporządzenie, z mocą obowiązującą od 1861 r., w którym zaprowadziło zajęcia w języku polskim w niższym gimnazjum, a w wyższym – w zakresie historii naturalnej i matematyki. Natomiast ustawą krajową (galicyjską) z 22 czerwca 1867 r. nastąpiło całkowite spolszczenie szkół średnich. Język polski miał odtąd być jedynym językiem wykładowym we wszystkich zakładach utrzymywanych w całości lub w części z funduszy publicznych. Otworzyło to polskiej młodzieży szeroki dostęp do szkół średnich. W konsekwencji jej liczba zaczęła dynamicznie wzrastać. Szczególnie wyraźnie zjawisko to wystąpiło w Galicji Zachodniej¹⁵.

Wśród austriackich reform oświatowych z tego dziesięciolecia znalazła się też decyzja o utworzeniu w każdej prowincji monarchii Habsburgów naczelnego organu władzy szkolnej w postaci rady szkolnej. W Galicji instytucja ta przyjęła nazwę Rady Szkolnej Krajowej (RSK)¹⁶. Została ona podporządkowana rządowi w Wiedniu i lwowskiemu Namiestnictwu¹⁷. Władze centralne 25 czerwca 1867 r. zatwierdziły jej statut. Ten normatyw odebrał Austriakom administrację szkolnictwa ludowego i średniego, a przekazał ją autonomicznemu organowi, który faktycznie rozpoczął

¹² *Ibidem*.

¹³ L. Kudła, *Gimnazjaliści galicyjscy...*, s. 102.

¹⁴ J. Buzek, *Rozwój stanu...*, s. 4.

¹⁵ *Ibidem*, s. 9.

¹⁶ E. Juško, *Rada Szkolna Krajowa i jej działalność na rzecz szkoły ludowej w Galicji (1868–1921)*, Lublin–Tarnów 2013, s. 28–30; E. Podgórska, *Rozwój oświaty w Galicji w okresie autonomii* [w:] *Historia wychowania*, t. 2, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa 1967, s. 593–594.

¹⁷ E. Juško, *Rada Szkolna Krajowa...*, s. 28–30.

swą działalność 24 stycznia 1868 r.¹⁸ Rada zajmowała się zarządem administracyjnym szkół, przedstawiała do nominacji przez cesarza inspektorów szkolnych. Ponadto podlegały jej wszelkie stosunki służbowe dyrektorów i nauczycieli (oprócz nauczycieli religii). W przypadku szkolnictwa średniego RSK przede wszystkim przygotowywała projekty zmian oświatowych, zatwierdzała podręczniki (oprócz książek do religii), a także środki dydaktyczne, które mogły być używane w procesie nauczania. Poza tym układała roczny budżet szkół oraz składała i publikowała coroczne sprawozdania o stanie wychowania publicznego w kraju¹⁹.

W latach 60. XIX w. (przed utworzeniem RSK) proces powoływania przez państwo nowych szkół średnich nadal był powolny²⁰. W tym dziesięcioleciu władze austriackie dawały pierwszeństwo w ich zakładaniu gminom miejskim²¹. Było to związane z dokonującymi się przemianami politycznymi, które miały przełożenie również na funkcjonowanie miast. W Galicji oznaczało to wkroczenie tych miejscowości w nowy, lepszy okres. Stworzenie dla ich mieszkańców większych swobód stawało się okazją do powolnego przekształcania ich w ośrodki życia kulturalnego, oświatowego i narodowego²². W rezultacie miasta zaczęły wykazywać m.in. większe niż dotychczas ambicje oraz potrzeby edukacyjne, podejmując szereg inicjatyw na polu powoływania u siebie szkół średnich, zwłaszcza gimnazjów. Często w tych działaniach magistraty wspierane były przez władze powiatowe oraz lokalne organizacje społeczne i oświatowe²³. W następstwie tego zwiększała się liczba miast „gimnazjalnych”. Szkoły tego typu organizowano głównie w miastach powiatowych. Placówki zakładano w miejscowościach, które bądź już je posiadały (np. Lwów), bądź ich wcześniej nie miały. Miasta „gimnazjalne” najczęściej były siedzibami władz polityczno-administracyjnych, sądowych i innych, skupiały liczną inteligencję, reprezentowały pewien potencjał gospodarczy, leżały przy szlakach komunikacyjno-handlowych. Pod koniec XIX w. wszystkie ośrodki miejskie z gimnazjami znajdowały się przy liniach kolejowych. Jedną z grup tworzyły miejscowości położone wzdłuż podkarpackiej linii kolejowej (tzw. transversalnej) i jej odnóg oraz przy towarzyszącej im sieci drożnej (m.in. Wadowice, Nowy Sącz, Jasło, Sanok)²⁴. Gimnazja leżące wzdłuż wspomnianej linii kolejowej stanowiły 35% wszystkich galicyjskich tego typu placówek oświatowych²⁵.

¹⁸ *Ibidem*, s. 34.

¹⁹ L. Kudła, *Gimnazjaliści galicyjscy...*, s. 97.

²⁰ H. Kramarz, *Stan ilościowy gimnazjów galicyjskich w latach 1867–1914*, „*Studia Historyczne*” 1986, z. 3, s. 363.

²¹ J. Buzek, *Rozwój stanu...*, s. 14–15.

²² E. Podgórska, *Rozwój oświaty...*, s. 593; M. Stinia, *Państwowe szkolnictwo gimnazjalne w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 2004, s. 11.

²³ L. Kudła, *Gimnazjaliści galicyjscy...*, s. 98.

²⁴ H. Kramarz, *Stan ilościowy...*, s. 371; I. Homola, *Krosno i powiat krośnieński w latach 1772–1914* [w:] *Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, t. 1, red. J. Garbacik, Kraków 1972, s. 259.

²⁵ H. Kramarz, *Stan ilościowy...*, s. 372.

Jednym z czynników tworzenia w Galicji w okresie autonomii nowych szkół średnich był duży przyrost naturalny powodujący potrzebę odpływu części młodzieży chłopskiej do zawodów pozarolniczych, w tym inteligenckich. W konsekwencji coraz chętniej garnęła się ona do tych placówek, a zwłaszcza do gimnazjów, to zaś uzasadniało konieczność zakładania coraz większej ich liczby. Proces rozbudowy gimnazjów dokonywał się, pomimo iż władze w Wiedniu oszczędzały na galicyjskim szkolnictwie średnim. Kolejną barierę tworzyło ubóstwo ekonomiczne Galicji, co znacznie utrudniało i hamowało realizację planów oświatowych²⁶. Powstające i działające placówki często znajdowały się w trudnej sytuacji finansowej, lokalowej i kadrowej²⁷. Ponadto istotnym problemem organizacyjnym stawało się ich przepełnienie²⁸. Analizując dekadę lat 1869–1878, można stwierdzić, że z inicjatywy organów państwowych i miejskich powstało wtedy 5 szkół średnich²⁹.

Otwieranie szkół przez gminy miejskie wywołało problem z ich utrzymywaniem z własnych budżetów, dlatego rząd w latach 70. XIX w. zaczął przyjmować miejskie placówki na fundusz państwowy³⁰. Jednak aż do końca tej dekady budżet państwa cały czas wykazywał deficyt i dopiero od następnego dziesięciolecia następowało stopniowe zwiększanie nakładów na oświatę. W rezultacie stan liczebny szkół średnich wolno zaczął się powiększać³¹. Ważną cezurę dla szkolnictwa średniego Galicji stanowił dopiero przełom XIX i XX w.³² W okresie od 1896 do 1914 r. powstało 27 nowych gimnazjów państwowych. Było to zgodne z żądaniem wysuwany pod koniec XIX w. przez środowiska pedagogiczne. Pozytywny wpływ na tę sytuację miały również zmiany gospodarcze i społeczne zachodzące w Galicji³³. Jednak sieć gimnazjów nie zaspokajała w pełni zapotrzebowania społeczeństwa³⁴. Ponadto ich rozmieszczenie było nierównomierne. Do końca stulecia szkół tych nie udało się stworzyć w północno-wschodniej części Galicji³⁵.

W latach autonomii główny typ szkoły średniej nadal tworzyły gimnazja. Przez wiele dziesięcioleci miały one wyłącznie status szkół państwowych. Dopiero pod koniec XIX w. zaczęto na dużą skalę organizować także gimnazja prywatne, niepaństwowe, zakładane przez zgromadzenia zakonne, stowarzyszenia lub indywidualne osoby. Ich liczba bardzo szybko rosła i przed I wojną światową przewyższyła liczbę gimnazjów państwowych³⁶.

²⁶ L. Kudła, *Gimnazjaliści galicyjscy...*, s. 99.

²⁷ H. Kramarz, *Stan ilościowy...*, s. 362.

²⁸ E. Podgórska, *Rozwój oświaty...*, s. 602.

²⁹ J. Buzek, *Rozwój stanu...*, s. 15.

³⁰ *Ibidem*, s. 14–15.

³¹ J. Świeboda, *Problemy narodowościowe...*, s. 119.

³² J. Buzek, *Rozwój stanu...*, s. 14–15; H. Kramarz, *Stan ilościowy...*, s. 371.

³³ L. Kudła, *Gimnazjaliści galicyjscy...*, s. 101.

³⁴ H. Kramarz, *Stan ilościowy...*, s. 372.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, s. 364.

Sieć szkół średnich w II poł. XIX w. uzupełniały nieliczne szkoły realne, które przygotowywały do wyższych szkół technicznych albo do pracy zawodowej w rzemiośle lub przemyśle³⁷. Rząd w Wiedniu dążył do powoływania szkół realnych kosztem gimnazjów, jednak te zabiegi okazały się bezskuteczne, gdyż lokalne społeczności nie wykazywały zainteresowania nimi. W tym okresie nieliczne placówki tego typu funkcjonowały jedynie w miastach będących równocześnie siedzibami gimnazjów. Do końca XIX w. żadnej szkoły realnej nie zorganizowano w północno-wschodniej części Galicji³⁸. Dodatkowo władze państwowe niektóre z istniejących szkół realnych po pewnym czasie musiały je przekształcić w gimnazja klasyczne, względnie w ich nowy typ: gimnazja realne, będące średnimi szkołami ogólnokształcącymi³⁹. Ponadto w tym okresie władze dokonywały przekształceń szkół realnych (zazwyczaj 3-klasowych) w placówki o większej liczbie klas⁴⁰.

Przepełnienie istniejących zakładów wymusiło na władzach decyzje o otwarciu nowych gimnazjów. W rezultacie w okresie 1895–1905 sieć szkół państwowych i prywatnych wzrosła do 62 placówek. W następnych latach nadal trwał proces organizowania nowych zakładów. Według wyliczeń Henryka Kramarza w ostatnim roku szkolnym przed wybuchem I wojny światowej (1913/14) działało łącznie 128 gimnazjów, spośród których 56 miało status państwowych, a aż 72 – prywatnych⁴¹.

Ustrój organizacyjny szkół

Przez szereg pierwszych dziesięcioleci gimnazja w Austrii i Galicji były 6-klasowe i miały profil językowo-humanistyczny. Językiem wykładowym był niemiecki (w klasach niższych) i łaciński (w klasach wyższych). W Galicji dodatkowo do użycia dopuszczano język polski, ale tylko w wyjątkowych sytuacjach. Z programu nauczania wyeliminowano nauki przyrodnicze, ograniczając wiedzę do klasycznych przedmiotów: greki, łaciny, religii, geografii, historii i matematyki. Głównym celem galicyjskiego gimnazjum była germanizacja uczniów, a w szerszym aspekcie – tamtejszego społeczeństwa⁴². Pamięciowy system nauki, schematyczne podręczniki i skąpa ilość pomocy naukowych wpływały ujemnie na poziom nauki. Kadra nauczycielska na przełomie XVIII i XIX w. składała się w znacznej mierze

³⁷ E. Podgórska, *Rozwój oświaty...*, s. 603; W. Motyka, *Wychowanie muzyczne młodzieży w środkowej części Galicji w okresie autonomijnym (1867–1914)*, Rzeszów 2018, s. 50.

³⁸ H. Kramarz, *Stan ilościowy...*, s. 372.

³⁹ J. Buzek, *Rozwój stanu...*, s. 15.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 12.

⁴¹ H. Kramarz, *Rozwój ilościowy...*, s. 88, 92.

⁴² J. Dobrzański, *Wychowanie i szkolnictwo w zaborze austriacki ma przełomie XVIII i XIX w.* [w:] *Historia wychowania*, t. 2, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa 1967, s. 116, 118, 122.

z zakonników zlikwidowanych katolickich klasztorów i szkół zakonnych, a później – ze zgermanizowanych Czechów, Morawian, Polaków oraz Austriaków⁴³.

Zacofanie szkolnictwa średniego w Austrii zmusiło w okresie Wiosny Ludów władze cesarskie do podjęcia działań reformatorskich⁴⁴. Ich efektem stało się ogłoszenie przez Ministerstwo Wyznań i Oświecenia (MWiO) w 1849 r. *Zarysu organizacyjnego gimnazjów i szkół realnych w Austrii* modyfikującego organizację tych zakładów. Normatyw ostatecznie został zatwierdzony do realizacji w 1854 r. Obowiązywał do 1918 r.⁴⁵

Na bazie tego aktu prawnego gimnazja w całym państwie uległy reorganizacji. Naukę przedłużono z 6 do 8 lat, unowocześniono i rozszerzono programy nauczania, podniesiono kwalifikacje nauczycieli, uzależniając ich zatrudnienie od ukończenia studiów uniwersyteckich i złożenia trudnego egzaminu zawodowego⁴⁶. Gimnazja podzielono na dwa 4-letnie kursy: niższy i wyższy. Stosownie do tej struktury gimnazjum dzieliło się na niższe i wyższe, z których każde miało po 4 klasy. Gimnazjum niższe przygotowywało uczniów do gimnazjum wyższego, ale tworzyło zamkniętą całość ogólnego wykształcenia, które uznawano za wystarczające przygotowanie do szkół realnych i instytutów technicznych. Gimnazjum wyższe miało prowadzić nauczanie dalej, ale nie mogło istnieć bez gimnazjum niższego. Oba typy gimnazjów stanowiły całość podlegającą wspólnemu kierownictwu. Rozszerzono także ilość nauczanych przedmiotów, w tym m.in. historii i geografii. W przypadku Galicji przeprowadzona reforma gimnazjów była jednak realizowana bardzo wolno. W rezultacie przez pewien czas niektóre szkoły nadal funkcjonowały jako zakłady 6-klasowe. Dopiero w 1859 r. (z wyjątkiem samoistnych gimnazjów niższych) wszystkie stały się 8-klasowymi⁴⁷. Celem gimnazjum było zapewnienie wykształcenia ogólnego i przygotowanie do studiów uniwersyteckich. Realizowany w nim program nauczania wysuwał na plan pierwszy naukę łaciny i greki⁴⁸.

Państwowe gimnazja wydawały świadectwa uznawane przez władze państwowe, miały prawo do przeprowadzania egzaminów dojrzałości. Utrzymywały się wyłącznie (lub w znacznej części) z funduszy państwowych i z czesnego, a kierownictwo spoczywało w ręku władz państwowych. Z kolei zakłady prywatne początkowo nie posiadały uprawnień do organizowania matur, a ich absolwenci musieli je zdawać w szkołach państwowych. W późniejszych latach te zakłady prywatne, które uzyskały prawo publiczności, również mogły przeprowadzać egzaminy dojrzałości. Placówki tego typu pozyskiwały środki finansowe z czesnego uiszczanego przez uczniów, które przeznaczano na potrzeby związane z ich

⁴³ L. Kudła, *Gimnazjaliści galicyjscy...*, s. 102.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 108.

⁴⁵ H. Kramarz, *Rozwój ilościowy...*, s. 81; W. Motyka, *Wychowanie muzyczne...*, s. 50.

⁴⁶ S.I. Możdżeń, *Ustrój szkoły średniej w Galicji i próby jego modernizacji w latach 1848–1884*, Wrocław 1974, s. 122–124.

⁴⁷ J. Buzek, *Rozwój stanu...*, s. 4; J. Dobrzański, *Reforma szkolna...*, s. 401–403.

⁴⁸ J. Buzek, *Rozwój stanu...*, s. 15; M. Stinia, *Państwowe szkolnictwo gimnazjalne...*, s. 5.

bieżącym funkcjonowaniem. Mogły także otrzymywać dofinansowanie z towarzystw, korporacji lub od osób fizycznych będących ich właścicielami⁴⁹.

W oparciu o wspomniany *Zarys organizacyjny* reorganizacji uległy też szkoły realne, które stały się placówkami zawodowymi. Przy tej okazji poszerzono ich program nauczania, włączając zajęcia o charakterze praktycznym (np. z zakresu księgowości, technologii, maszynoznawstwa). Szkoły realne początkowo były zakładami 6-klasowymi. W myśl rozporządzenia MWiO z 13 sierpnia 1851 r. zwiększono w nich zakres nauki do 7 lat (4 lata w niższej szkole realnej oraz dodatkowe 3 – w wyższej szkole realnej). Poszerzono przy tej okazji ich program nauczania, włączając zajęcia o charakterze praktycznym (np. z zakresu księgowości, technologii, maszynoznawstwa)⁵⁰. Szkoły realne wychodziły naprzeciw ówczesnym potrzebom życia gospodarczo-społecznego. W swych programach na pierwszy plan wysuwały przedmioty matematyczno-przyrodnicze i języki nowożytne. Ich zadaniem było kształcenie ogólne na bazie wspomnianych przedmiotów oraz przygotowanie do wyższych studiów technicznych i zawodowych. Równocześnie z utworzeniem 7-klasowych zakładów MWiO wprowadziło do nich egzamin dojrzałości. Odtąd szkoły realne uzyskały status średnich⁵¹.

Uczniowie – liczba, pochodzenie narodowościowe i społeczne

Od początku zaborów rząd w Wiedniu z niechęcią patrzył na rozrost galicyjskiej inteligencji ponad konieczną potrzebę działających instytucji administracyjnych, wyznaniowych oraz nielicznych wolnych zawodów (lekarze, adwokaci). Jednym z powodów takiego stosunku do środowisk inteligenckich stało się niezadowolenie z faktu zdobywania pełniejszego wykształcenia przez osoby pochodzące ze stanów plebejskich (mieszczan i chłopów). Taka polityka oświatowa władz skutkowałą ograniczeniami odnośnie do możliwości kontynuowania przez galicyjską młodzież nauki w szkołach wyższych⁵². Po kongresie wiedeńskim władze austriackie powstrzymały jej napływ do galicyjskich gimnazjów, wprowadzając w 1827 r. opłatę czesnego. W konsekwencji tego kroku frekwencja w tych szkołach stopniowo się zmniejszała, spadając do najniższego stanu w 1841 r. Najliczniejszą grupę – ok. 75% ogółu uczniów – tworzyła wówczas młodzież narodowości polskiej. Przewagę swą zawdzięczała aspiracjom intelektualnym i możliwościom finansowym rodziców, którzy reprezentowali zwłaszcza stan szlachecki. Byli wśród nich głównie właściciele ziemscy oraz kadra urzędnicza⁵³. Około 10% uczniów pochodziło z ruskiego (ukraińskiego) środowiska

⁴⁹ L. Kudła, *Gimnazjaliści galicyjscy...*, s. 98.

⁵⁰ J. Buzek, *Rozwój stanu...*, s. 4; J. Dobrzański, *Reforma szkolna...*, s. 401–403.

⁵¹ S.I. Możdżeń, *Ustrój szkoły średniej...*, s. 122–124; W. Motyka, *Wychowanie muzyczne...*, s. 51.

⁵² J. Buzek, *Rozwój stanu...*, s. 1.

⁵³ L. Kudła, *Gimnazjaliści galicyjscy...*, s. 102.

grekokatolickiego. Najczęściej byli to synowie duchownych unickich. Mniej więcej taki sam odsetek (ok. 12%) tworzyła młodzież narodowości austriackiej wywodząca się z rodzin urzędniczych i wojskowych⁵⁴. Pod koniec lat 50. XIX w. uczniowie szkół średnich wciąż rekrutowali się niemal wyłącznie z wymienionych nacji i społeczności. Nową grupę stworzyli jedynie synowie bogatych Żydów⁵⁵. Przykładowo w roku szkolnym 1858/59 do 17 istniejących wtedy gimnazjów uczęszczało łącznie 5384 uczniów, z tego: 3124 Polaków (58,0%), 1303 Rusinów-Ukraińców (24,2%), 472 Niemców (8,7%), 455 Żydów (8,5%) i 30 z innych nacji (0,6%)⁵⁶. Taki stanowy i narodowościowy charakter szkół średnich wykluczał szybszy wzrost liczby uczniów⁵⁷.

Z rokiem szkolnym 1894/95 rozpoczął się okres szybkiego wzrostu liczby uczniów w szkołach średnich. Było to spowodowane przede wszystkim postępowaniem kulturalnym i ekonomicznym Galicji wyrażającym się poprawą położenia materialnego ludności. Sytuacja ta zaistniała najpierw w Galicji Zachodniej, dlatego przede wszystkim tam zaczął się proces tłumnego napływu młodzieży do tych zakładów⁵⁸. Wywodziła się ona przede wszystkim z różnych grup społeczeństwa polskiego, ukraińskiego i żydowskiego, przy czym dużą część stanowiły osoby z rodzin chłopskich (polskich i ukraińskich), których we wcześniejszych latach w tych placówkach procentowo było bardzo mało⁵⁹.

Wzmocniony napływ młodzieży wywołał zjawisko przepełnienia istniejących zakładów. Dlatego pomimo rosnącej liczby szkół średnich, a zwłaszcza gimnazjów, powszechnie odczuwano ich niedostatek. Chociaż, w porównaniu z innymi krajami monarchii, pod względem liczebnym w Galicji było ich dość dużo, to nadal, w stosunku do liczby ludności – za mało. Dowodzą tego dane dla gimnazjów. Przykładowo w roku szkolnym 1870/71 jedna szkoła przypadała średnio na 272 000 mieszkańców. W miarę upływu czasu stan ten powoli się poprawiał. Dowodzi tego fakt, iż w roku szkolnym 1910/11 jedno gimnazjum przypadało już tylko na 93 300 mieszkańców⁶⁰.

Podsumowanie

Szkolnictwo średnie w Galicji rozwijało się z dużymi problemami, generowanymi głównie przez zaborcze władze austriackie. W rezultacie sieć szkół (gimnazjów i szkół realnych) przez kilka pierwszych dziesięcioleci powiększała się bardzo

⁵⁴ J. Świeboda, *Problemy narodowościowe...*, s. 101.

⁵⁵ J. Buzek, *Rozwój stanu...*, s. 3.

⁵⁶ *Ibidem*; J. Świeboda, *Problemy narodowościowe...*, s. 112–113.

⁵⁷ J. Buzek, *Rozwój stanu...*, s. 3.

⁵⁸ H. Kramarz, *Stan ilościowy...*, s. 371.

⁵⁹ J. Świeboda, *Problemy narodowościowe...*, s. 119.

⁶⁰ H. Kramarz, *Stan ilościowy...*, s. 371.

wolno. Czynniki, które przyspieszyły ten proces, pojawiły się dopiero w latach 60. XIX w., czyli w początkach okresu autonomii. Warto zwrócić uwagę na fakt, iż do organizowania szkół średnich przyczyniały się nie tylko władze państwowe, ale także samorządy miast i powiatów, osoby prywatne, lokalne organizacje i towarzystwa. Galicyjskie szkoły średnie nie tylko przygotowywały młodzież do studiów wyższych (humanistycznych, ścisłych i technicznych). Dodatkowo kształtowały kolejne pokolenia inteligencji, tak istotnej dla funkcjonowania społeczeństwa Galicji. Kwestią wartą podkreślenia jest też to, iż wychowankami szkół byli przedstawiciele wszystkich stanów społecznych oraz nacji zamieszkujących to terytorium⁶¹.

Bibliografia

- Buzek J., *Rozwój stanu szkół średnich w Galicji w ciągu ostatnich 50 lat (1859–1909)*, „Museum” 1909, R. 25, Dodatek 3.
- Dobrzański J., *Reforma szkolna w Austrii i Galicji w okresie Wiosny Ludów* [w:] *Historia wychowania*, t. 2, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa 1967.
- Dobrzański J., *Wychowanie i szkolnictwo w zaborze austriacki ma przełomie XVIII i XIX w.* [w:] *Historia wychowania*, t. 2, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa 1967.
- Homola I., *Krosno i powiat krośnieński w latach 1772–1914* [w:] *Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, t. 1, red. J. Garbacik, Kraków 1972.
- Juško E., *Rada Szkolna Krajowa i jej działalność na rzecz szkoły ludowej w Galicji (1868–1921)*, Lublin–Tarnów 2013.
- Kramarz H., *Stan ilościowy gimnazjów galicyjskich w latach 1867–1914*, „Studia Historyczne” 1986, z. 3.
- Kramarz H., *Rozwój ilościowy gimnazjów w Galicji od I rozbioru do końca czasów autonomicznych* [w:] *Historia wychowania. Misja i edukacja. Profesorowi Andrzejowi Meissnerowi w 70. rocznicę urodzin i 45-lecia pracy naukowej i nauczycielskiej*, red. K. Szmyd, J. Dybiec, Rzeszów 2008.
- Kudła L., *Gimnazjaliści galicyjscy doby autonomicznej. Charakterystyka społeczności*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis” 2005, Folia 28. *Studia Historica IV*.
- Motyka W., *Wychowanie muzyczne młodzieży w środkowej części Galicji w okresie autonomicznym (1867–1914)*, Rzeszów 2018.
- Możdżeń S.I., *Ustrój szkoły średniej w Galicji i próby jego modernizacji w latach 1848–1884*, Wrocław 1974.
- Pelczar R., *Szkoły główne w Galicji w latach 1775–1873*, Rzeszów 2021.
- Podgórska E., *Rozwój oświaty w Galicji w okresie autonomii* [w:] *Historia wychowania*, t. 2, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa 1967.
- Stinia M., *Państwowe szkolnictwo gimnazjalne w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 2004.
- Świeboda J., *Problemy narodowościowe w szkolnictwie galicyjskim (1772–1918)*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki” 1995, R. IV, z. 2.

⁶¹ M. Stinia, *Państwowe szkolnictwo gimnazjalne...*, s. 5.